

Om sinnessymbolik, sinnesträning och en sinnlighetsmedveten etnologi

Av Nils-Arvid Bringéus

De fem sinnena

Skaparen av Kulturhistoriska museet i Lund Georg J:son Karlin brukade tala om det lillas betydelse i kulturens tjänst (Svensson 1958). Till de småting han år 1905 förvärvade till Kulturen hörde fyra gravrade glasplattor (14 x 19,5 cm) med framställning av hörseln, smaken, känslan och lukten. Möjligen kan de fyra glasskivorna ha utgjort sidor till en glasask, varför det femte sinnet, synen, saknas, men skivan med detta motiv kan också ha gått i kras.

Karlin hade köpt glasskivorna för den då rätt ansevärda summan av 50 kr av antikhandlaren Alfred Nathansson i Köpenhamn (KM 14.860). Karlins efterträdare Sven T. Kjellberg lyfter fram de fyra glasplattorna i en uppsats om europeiskt glas i Kulturens årsbok 1953. Med sitt eget ritstift har Kjellberg rentav själv återfört hörseln, Auditus, till sin grafiska ursprungsform. Han förmodar att etsaren arbetat med kopparstick som förlagor och menar att signaturen P.S. möjligen står för Paul Struden, glassnidare hos Ferdinand III i Tyskland vid 1600-talets mitt (Kjellberg 1954:3, 85). Glasforskaren Gudmund Boesen föreslog – utan att känna till det danska ursprunget – i stället glasgravören Poul Schindler, som arbetade i Köpenhamn ett antal år (Boesen 1956:403

ff.). Till denna uppfattning ansluter sig även Ernst Schlee i festskriften till Erich Meyer, där han på arkivalisk basis följer glaskonstnären på hans livsväg från Dresden till Schleswig, Hamburg, Schleswig och Köpenhamn. Från att ha varit i tjänst hos hertig Friedrich III av Holstein-Gottorp anställdes Schindler 1661 av den danske kungen Frederik III och verkade i Köpenhamn som "glassnider og signetstikker" till sin död 1689. Av arbetena för den danske kungen känner man hittills endast till en liten fyrkantig glasflaska med Frederik III:s krönta monogram och årtalet 1661.

I ett brev till Kulturen den 31 mars 1965 skriver Ernst Schlee: "Ihre Glastafeln sind die einzigen gewichtigen Stücke, die ihm /Paul Schindler/ zugewiesen werden können." Glasskivorna utlånades även på Schlees uttryckliga önskan till den stora utställningen i Kiel 1965 i anledning av 300-årsminnet av grundandet av Christian-Albrechts-Universität Kiel (Schlee 1965:155, 423 ff.). Schlee skriver:

Die Lunder Glasplatten, Beispiele jener seltenen Art geschnittenen Tafelglases, zeigen die vier Sinne, dargestellt als idealgewandete Gestalten, die vor Landschaften sitzen. Zweifellos steht ein Zyklus von Kupferstichen dahinter, wie Kjellberg richtig bemerkt. Bei der Übertragung der Zeichnung auf die Platte scheint der Diamant ausgiebig zur Hilfe genommen zu sein. Aber auch die

eigentliche Schneidearbeit ist in fast reiner Strichmanier ausgeführt und bleibt ganz im Graphischen stecken. Die Dünne des Glases wird hemmend gewirkt haben. Einige Partien sind poliert, so die Körper der Personifikationen, der Hund des 'Geruchs', der Hirsch des 'Gehörs'. Die eigenarten, wenn auch nicht gerade imponierenden Tafeln sind am ehesten geeignet, von Schindlers künstlerischem Vermögen eine Vorstellung zu geben... (Schlee 1959:204).

Den kvinna som symboliserar hörseln spelar luta, men hon trakterar också andra instrument. Hon framställs som om hon själv med örat söker de rätta tonerna. Hjorten som framför allt vägleder och skyddar sig genom sin goda hörsel tycks nästan på mänskligt sätt njuta av instrumentens välljud. Tactus, känseln, håller en fågel i sin utsträckta hand. Över hennes huvud har en spindel spunnit sitt nät mellan ett par trädgrenar. Fiskaren med sitt metspö på samma bild avläser genom känseln ifall han fått napp. Odoratus med blomster i håret luktar på en kvist från den blomsterkorg som hon håller med höger hand. På marken bredvid henne står en annan korg och en vas med blommor. Hon uppvaktas av en hund som vägleder sig genom sitt luktsinne. Gustus, smaken, håller en kniv i höger hand för att skala frukten i urnan bredvid. Ur ett fat med frukter i hennes knä smaskar en fastkedjad liten apa i sig något gott.

Det är genomgående djur som får hjälpa till att tydliggöra sinnena, liksom i framställningar av människans olika åldrar (Lindgren 1983:194 ff.). Djuren har ju ofta bättre utvecklade sinnesorgan än människan. Att det ständigt är samma slags djur som återkommer visar hur inarbetade de varit i det ikonografiska programmet (Nordenfalk 1985 b).

Redan under antiken hade sinnena iklätt sig symbolisk gestalt, som litteraturhistorikern Louise Vinge visat i en lärd översikt med titeln "The Five Senses". Renässansen och motreformationen medförde en förnyad insikt om sinnenas roll.

Pigler räknar denna genre med rätta till "Barocktemen" och redovisar nära hundratalet framställningar från olika delar av Europa (Pigler 1956:462 ff.). Hans katalog kan kompletteras också med material från Skandinavien. Vi möter t.ex. sinnena som dekorationer på danska predikstolar under 1600-talet (Jørgensen 1994). Att kopparstick liksom oljemålningar med de fem sinnena hörde till de allegoriska motiv som ofta förekom i borgerliga hem visar bouppteckningarna i Helsingör under Kristian IV:s tid (Eller 1974:111 ff.).

Sven T. Kjellberg hade rätt då han räknade med en kopparsticksförlaga till glas-skivorna på Kulturen, men först genom Carl Nordenfalks konstvetenskapliga studier kring de fem sinnena har det gått att fastställa att det är en Antwerpenkonstnär, Abraham de Bruyn, som lämnat förlagan. Av honom är två serier kända, en från 1569 och en annan, som här är aktuell, några år äldre (Nordenfalk 1985 a, not 51). En jämförelse visar att Odoratus återgivits rättvänd efter kopparsticket, medan de övriga tre sinnena är spegelvända. Schindler har tämligen noga följt sina förlagor och vi vet nu även hur Visus – om hon funnits med i glasserien – sett ut: En kvinna som speglar sig i en handspegel i sällskap med en örn med skarp blick. Men också en katt har meriterat sig för en plats på bilden tack vare sitt goda mörkerseende.

Redan i medeltida framställningar av de sju dödssynderna ingår framställningar som har viss likhet med sinnena. Smaken motsvaras här av frosseriet som även illustreras med den druckne Noa och av en räv med en gås i munnen (Hernfjäll 1995:31 f.). I renässansens lastkataloger känner vi igen Gustus i Crapula, den överdrivna vällevnaden, i gestalt av en vomerande kvinna i sällskap med ett svin som slickar i sig spyorna (Bringéus 1969:56, 77).

Sinnena har alltså fått ny aktualitet under renässansen och barocken, men samtidigt associeras de med Bibelns berättelser, varigenom de blev mera talande för dem som var bättre förtrogna med Bibeln än med den antika mytologin (Nordenfalk 1985 a:143 f.). Apan blev symbol för smaken tack vare sin välkända aptit på äpplen, vilket i sin tur associerade till människans syndafall i paradiset (Vinge 1975:47 ff.). Också denna utveckling, som inleds av ledaren för Antwerpenskolan under 1570-talet, Marten de Vos, kan vi följa i Sverige. På en väggmålning från 1645 i Hässja by, Alfta socken i Hälsingland, möter vi sinnena som en del av skapelsen (Nordiska museet, inv. nr 199.675). Gustus åskådliggöres av Adam och Eva som smakar av frukten från kunskapens träd. På bilden av Auditus kallar Gud Fader Adam och Eva att stå till svars för vad de gjort. På Tactus-motivet schasar en ängel ut Adam och Eva ur Eden. Synen kan ha symboliserats av en kvinna med en örn (Svärdström 1936; Erixon 1937:191). Bibeln berättar ju, att när Adam och Eva ätit av frukten "... öppnades bådars ögon, och de blevo varse att de voro nakna" (1 Mos. 3:7).

Vid rivningen 1950 av manbyggnaden till gården Madeln i Hammarsvalls by, Delsbo socken, Hälsingland, anträffades en serie vävmålningar med motiv bl.a. ur Apokryferna, men också fragment av en svit med de fem sinnena. Tactus är det enda läsbara ordet på textbandet, men hon är avbildad i enlighet med Cesare Ripas *Iconologia* från 1625, enligt vilken känseln skall framställas i kvinnogestalt med en fågel på den blottade vänstra armen (Svärdström 1953:37 f.). Känseln avbildas på samma sätt på de danska predikstolarna från 1600-talets mitt (Jørgensen 1994). Man kan ifrågasätta om det inte är Tactus som senare går igen under andra beteckningar hos bl.a. hälsinge-

målaren Gustav Reuter (jfr Svärdström 1936:56 f.; Svärdström 1953:38; Svensson 1968 fig. 21).

Om sinnesträning

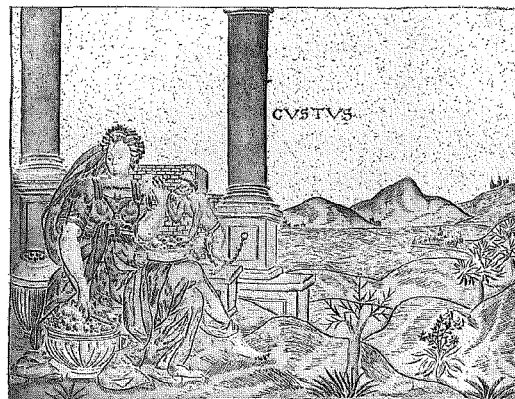
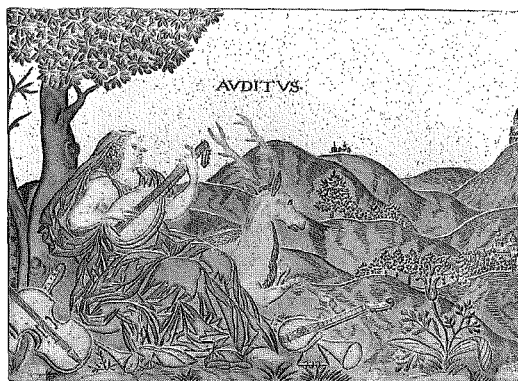
Sinnesframställningarna kan genom sin halvnakna utformning leda tanken mot Eros, den jordiska kärleken. Så blir allt mera fallet längre fram inom den holländska manierismen (Nordenfalk 1985 a). Men genom sin karaktär av halvt överjordiska väsen kan de fem sinnena också förmedla något av översinnlighet.

De andliga krafterna kanaliseras inte bara genom intellektet utan också genom sinnena. Genom sinnena kan vi mottaga både fysisk och andlig stimulans. Bådadera behövs för ett fullödigt människoliv.

Framställningarna av de fem sinnena lär oss att det krävs övning för att bli lyhörd, mottaglig för syn- och doftintryck, känslig med handen och smakkänslig med gommen. Övningen lär oss i sin tur att det finns en ambivalens i sinnevärlden. Synen kan vara inställd på det närliggande och det som finns på stort avstånd. Känseln kan registrera både lustförmimmelser och smärta. Hörseln kan utsätta oss både för harmonier och dissonanser. Smaken registrerar både sött och bittert. Genom lukten nås vi både av ljuva dofter och av stank.

Joh. Amos Comenius utvecklar detta i "Orbis sensualium pictus", vars första upplaga utkom 1658 och senare översattes till många språk. Om de utvärtes sinnena säger han:

Yttre sinnen äro fem. Ögat 1 ser färgorna, hwad hwit, eller swart, grönt eller blått, rödt eller gult är. Örat 2 hörer ljuden, så wäl naturliga, röster och ord, som konstiga, musikaliska toner. Näsan 3 känner lugt och stank. Tungan 4 med gommen skönjer smaken hwad sött eller bäskt, ampert eller surt, bittert eller stråft är. Handen 5 åtskiljer med rörande tingens storlek och beskaffenhet, warmt och kalt; wätt och tort; hårt och mjukt; slätt och ojämt, tungt och lätt.

1- 4. Glasskivor från Kulturen.

1-4. Glass plates from the Museum of Cultural History, Lund.

Sensus sum Visus exterior quidem sunt oculi, interior vero duo nervi a cerebro pertinentes

Sensus sum gustatus est nervus supra linguam expansus ad quem sapor penetrat ductus a s

Sensus sensus sum per totum corpus expansum est, ac prorsus etiam duo organum

Auditus sensus sum exterior est auris et crassus quidam in ea aer interior vero nervi ab auribus ad cerebrum pertinentes

N CARUNCULIS NARIUM OSCULATUS CONVULSIT PLEURISIAM, UNDE NERVI AD CEREBRUM PERTINENT

5-9. Abraham de Bruyn. De fem sinnena, efter 1561. Efter Nordenfalk 1985 a.

5-9. Abraham de Bruyn, *The Five Senses*, after 1561. From Nordenfalk 1985 a.

10. Hässjabonaden, daterad 1645, med framställning av de fem sinnena. Nordiska museet, inv. nr 199.675.

10. Mural from Hässja depicting the five senses, 1645.

Ytterst går läran om de fem sinnena tillbaka på den antika fysiologin, liksom läran om temperamenten bottenar i föreställningarna om kroppsvätskorna. Vad vi förlorat genom bristande praxis – i motsats till djuren – är just träningen i att bruka våra sinnen. Om intellektet skall vara levande måste det utsättas för stimulans utifrån och äga förmåga att ta emot och tyda impulserna. I vår omgivning finns signaler som når de olika sinnena precis som Comenius säger: Ljus och mörker, sus och dån, odörer av olika slag liksom sötma och bitterhet, mjukhet och hårdhet. Kontrasterna tjänar ett pedagogiskt syfte, men mellan antipoderna finns det i sin tur en gråskala.

I kyrkan har insikten om sinnena och sinnesträningens betydelse av ålder haft stor betydelse. Liturgin påverkade sinnena i gudstjänstlivet: Orat nåddes både av

prästens förkunnelse och mässans musik liksom av kyrkklockorna. Men också tystnaden i stilla veckan och innanför klostermurarna var ett medel att stimulera andligheten. Den kyrkliga ikonografin gav människor en visuell insikt och känsla av delaktighet i Kristi lidande. Lukten fick sitt genom rökelseslingorna under mässor och vid förrättningar. Känslan prövades under botvandringar på bara knän. Smaken slutligen mötte folket vid kommunionen, men också vid måltider med invigd mat.

Inte minst i fromhetslivets metaforik fanns uttryck med stark sinnlighet. Anselm av Canterbury (1033–1109) skriver t.ex.: "Huru sött är icke ditt tal för min själs gommor, det är mer än honung och jungfruhonung i dess mun. Genom att tugga det blir det alltid sötare" (efter Lindgärde 1996:139). Det krävs med an-

dra ord en ansträngning för att uppnå den fulla sötman.

Motreformationen medförde en förnyad insikt om sinnenas roll för det andliga livet och det var i detta tidsklimat som sinnessymbolerna både med och utan biblisk anknytning fick sin stora betydelse.

På protestantiskt område berövade reformationen i viss utsträckning dessa för andaktslivet och fromheten väsentliga stimulanser. Ordet blev det främsta salighetsmedlet. Men med pietismen återvände sinnligheten. Den pietistiska andaktslitteraturen genomsyrade rentav kulturlivet bland de högre skikten i vårt land (Hansson 1991:296). Blodsmystiken präglar den samtida ikonografin på liknande sätt som hymnologin (Bringéus 1995 a). I ord och bild framställdes andliga träningsprogram. I ett sådant, som skildrar den gudfruktiga tjänstepigan Susanna, ger henne de yttre sinnesimpulserna från tidig morgon till sen kväll maning att tänka på sin Frälsare. De vardagliga händelserna associerar hon med relevanta motsvarigheter i Jesu liv. Därigenom tränar hon sig varje dag att själv bli beredd för det andliga livet i dess fulla potens (Bringéus 1995 a).

Men också i senare tiders lutherska kyrkoliv skulle folkfromheten få sinnliga uttryck. De kommer till synes i kvinnornas färggranna kyrkkäddor, i kyrkkryddornas smak och luktdosornas vällukt likaväl som i människans snus och tobak (Gustafsson 1956). Och menigheten hade lätt för att falla i gråt både vid gudstjänster och kyrkliga förrättningar (Sjöbring 1993:75; Wigström 1891:49).

Också i den akademiska utbildningen insåg man vikten av att träna både kropp och själ. "Palestra et Odeum" står det alltjämt över en flygelbyggnad vid Lunds universitet. Den är inte lika hög som den nyklassiska huvudbyggnaden med sfinxer-

na på taket, men hör likväl med till den centrala universitetsmiljön, liksom tidigare den botaniska trädgård som låg alldeles utanför. I universitetets första tjänsteuppsättning på 1660-talet fanns inte bara professorer utan även exercitiemästare. I Odeum, där Akademiska kapellet alltjämt håller till, övades Auditus, gehöret, både med och utan instrumentens hjälp. Ritmästaren tränade studenterna i att använda ögat, ty intet skärper bättre synen än ritkonsten. Den som ritade måste ständigt betrakta, eftersom äldre tiders ritkonst till större delen utgjordes av avbildning (Cederlund 1990). I Palestra övades känslan, både genom ridövningar och fäktövningar. Inte minst dansen under dansmästarens ledning intog en viktig plats i gångna tiders utbildning. Senare ersattes den av gymnastiken. Ingen mindre än P.H. Ling, den svenska gymnastikens fader, fungerade som fäktmästare vid Lunds universitet 1805–13. En besökare berättar hur hans gymnastiska övningar i fäktsalen, som hölls mellan kl. 5 och 7 på aftonen, samlade ett 40-tal studenter och medförde en sådan matthet att de inte orkade ägna sig åt "nedriga laster" (Sjöbring 1993: 104 f.). I de botaniska trädgårdarna fick studenterna uppleva dofter och lära sig känna igen de växter som passade till att framställa rosenvatten och andra essenser. Gustus, smaken, tränades måhända inte i lika hög grad vid akademierna, men Amos Comenius ägnade inte desto mindre Coquinaria, kokkonsten, en särskild bild (Bringéus 1985). Jag kan hänvisa till en nöjsam skrift med titeln "Kort och Trogen Underrättelse För en Ung Student, Som nyss ifrån Gymnasium till Akademien ankommit, huru han sig försiktigt, I Lefwerne och Studier Skicka bör. Tryckt i Upsala, År 1766". Inte minst märker man här den roll dietetiken i Linnés anda spelar.

Nya uttryck för sinnlighet

De konkreta sinnessymbolerna försvinner efter hand, men ur känslan växer känslan fram och får allt större betydelse mitt i ett rationellt tidevarv. Vi kan avläsa det bl.a. i 1700-talets känslösamma och tårfulla poesi som hade sin motsvarighet i vardagens känslouttryck (Lennartsson 1994; Lindgärde 1996:211 ff.).

När neologin bryts inom teologin och romantiken ersätter rationalismen är det karakteristiskt att man på nytt börjar använda sinnena som sensorium. Man upptäcker att det arbetande folket använde sinnena utan förkonstling med parfym och kosmetika. Man insamlar folkliga traditioner och språkscatter med sinnlig friskhet och vurmar för ett inhemskt bildningsideal. "Sinnena", som tidigare uppträtt i såväl klassisk som biblisk skepnad, möter man nu livslevande i unga flickor, klädda i inhemska folkdräkter, skiftande i olika landsdelar. En ny konstnärsgeneration finner här nya motiv i stället för att efterapa de gamla, klassiska.

Det skulle dock dröja till nationalromantikens genombrott innan man på bred front började ta till sig all den "magsinerade sinnlighet" som fanns i svenska bygder och som kom till uttryck i byggnadsskick och heminredning, i husgeråd och dräktskick. Artur Hazelius hade ett speciellt sensorium för att framställa människor i en kulturell kontext i sina museiinteriorer och ännu tydligare i sitt friluftsmuseum Skansen. I museistugorna kunde man både uppleva dunklet och ljuset från den flammande härden, känna röken och tjärdoften, smaka det spröda tunnbrödet och den sega tjockmjölken. Också en kyrka uppfördes på Skansen och dessutom två klockstaplar, varav den ena är intimt förknippad med nyårsstämningen i svenska hem tack vare radio och TV. Det var med sinnena Hazelius lärde storstadsbor och främlingar att uppleva den svens-

ka folkkulturen i all dess skiftande mångfald och skönhet.

En sinnlighetsmedveten etnologi

Redan från början spelade kontakten med de levande människorna en avgörande roll både vid museerna och de etnologiska institutionerna. Först i den naturliga fältsituationen – i verkligheten i stället för i laboratoriet – finns möjligheten att få fullt adekvata sinnesintryck av de mänskliga handlingarnas "Sitz im Leben".

Ännu fram på 1950-talet fanns det vid de stora museerna en årstidsrytm. Om sommaren fältforskade man, om vintern bearbetade man rönen vid skrivbordet. Den gode forskaren var både fältforskare och kammarlärare.

Etnologen borde liksom antropologen bedriva "participant observation", d.v.s. själv utsätta sig för sinnesintryck av olika slag. Den portabla bandspelaren bidrog i hög grad till att förvandla etnologin till en intervjuvetenskap. Med bandspelaren kan vi långt mera exakt än genom uppteckning med penna och papper dokumentera våra informanters ord. Vissa folklorister har även ställt krav att vid renskriften markera röststyrka, skratt och tankepauser (Klein 1990). Även inom "oral history" har intervjuemetoden utvecklats och förfinats. Allra mest har ljudupptagningarna betydelse för musiketnologerna.

Detta är gott och väl om inte Auditus prioriterats på bekostnad av Visus. Min egen studenttids etnologutbildning skedde i inte ringa grad bland föremålen i museerna. I min installationsföreläsning pekade jag på att hantverkaren sällan kan korrekt redogöra för en tillverkningsprocess. Det finns en tyst kunskap. "Det sitter i händerna" och genom iakttagande kan man lära sig arbetssättet (Bringéus 1968:43). Det finns alltså områden där berättelser inte hjälper den mest narrativt inriktade etnolog.

Som docent tog jag smärre föremål som räfsor med mig till seminarieövningarna för att öva studenterna i föremålsanalys genom föremålsobservation. Räfspinarnas antal, täthet och gleshet, men också deras material och vinkel i förhållande till räfshuvudet noterades. En av våra ledande arkeologer har omvitnat hur stor betydelse detta fick för hans kommande yrkesliv, medan två etnologer som numera hör till etablissemangent uppenbarligen aldrig insåg att detta var en övning i "close reading" av "texter" som inte skrivits med penna på papper utan med kniv i trä (Gerholm 1993:66, 88). Kanske hade detta blivit tydligare om studenterna själva fått tälja en räfspinne, smida en slidkniv eller rentav bygga en nyckelharpa.

Museerna bygger på Visus, men de har å andra sidan motverkat Tactus. "Föremålen får ej vidröras" läser man alltjämt på skyltarna. Men endast genom att röra vid tingen får man en känsla för materialets kvaliteter. De nutida museimännens vita vantar vid föremålshandlingen har sin motivering, men vad man vinner i föremålsskydd förlorar man nog i materialkänsla.

Sinnena måste ibland övas oberoende av varandra, men vi får inte glömma att de samspelar, eftersom människan är en odelbar varelse. Den etnologiska analysen, som av metodiska skäl kan kräva segmentering, får inte stanna vid att addera olika segment. En sinnlighetsmedveten etnologi måste vara fokuserad på människan som helhetsvarelse. Det är genom människan som tingen får sin sinnliga dimension (Bringéus 1990).

*

För att inte hamna i abstraktionernas tunna luft vill jag komplettera med några konkreta exempel på hur sinnesupplevelserna uppmärksammas i dagens svenska etnologi, och det må ursäktas att

jag främst väljer dem från Lund.

Årets fester och livets högtider – ett klassiskt forskningsområde inom lunden-sisk etnologi – omgives traditionellt av en positiv, känslomättad aura. Vid ett symposium kring fester i Köpenhamn 1978, sökte jag därför exponera känslornas motsägelserfulla spel i ett föredrag med rubriken "Uppvakning undanbedes. Om fest som trauma" (Bringéus 1979). I avsnittet "Livshögtiderna som sinnesupplevelser" i "Livets högtider" (1987) lyfter jag fram syn-, ljud-, smak-, doft- och känsloupplevelser av skiftande slag. I "Svenska vanor och ovanor" (1991), den festskrift jag fick mottaga i samband med min avgång från lundaprofessuren, kommer de subjektiva sinnesupplevelserna till synes redan i det okonventionella bokomslaget sinnliga språk. Men vi möter dem också i avsnittet "Att vänta och längta" i Orvar Löfgrens artikel om nutida julfirande och i Jonas Frykmans uppsats "Mellan mössbränning och champagneyra", som visar hur les extrêmes se touchent.

Nära anknytning till årets och livets fester, men också till vardagslivet har våra mat- och smakvanor. I studien "Mat och makt" erinrar jag om hur maten appellerar till sinnena (Bringéus 1987). Renée Valeri, som en gång studerade franska kostvanor i fältet, har nyligen gjort en viktig inbrytning i smakforskningen på basis av kokböcker från 1600- och 1700-talen och i nära förtrogenhet med franska mentalitetshistorikers behandling av ämnet (Valeri 1996).

Ett tredje område, inom vilket sinnligheten har en framträdande roll, är den forskningsgren som jag kallat bildlore med fokus på bildernas budskap. Eva Londos har i sin doktorsavhandling analyserat estetiken i nutida svenska hem. Avhandlingsrubriken "Uppåt väggarna" antyder indirekt hur känslorna kan gå isär då det gäller den estetiska bedömningen av var-

dagsrummet. Självt studerar Eva Londos numera trädgårdsetetiken, som hon presenterade vid ett symposium, anordnat av en grupp lundaetnologer på Kulturhistoriska museet i Lund våren 1995. Ett symposium om änglar i Rättvik/Leksand i januari 1996 kan i viss mån betraktas som en fortsättning. Det hade sin utgångspunkt i en utställning om änglaframställningar av igår och idag, arrangerad av Lena Larsén.

En annan infallsvinkel finner man i Ingrid Nordströms analys av "det svenska glasriket". Hon belyser där bl.a. "hur estetisk medvetenhet blir väckt och förstärkt och hur konstnärer och glashantverkare gör 'det svenska glaset' till skön konst, men också hur brukstingens estetik kommer att sugas in i program för samhälls-omdaning, där nya livsstilar kräver nya rekvisita, moderna till funktion och form" (Nordström 1996:96).

Också folkloren avslöjar vår sinnlighet. Inger Lövkrona visar att åtminstone normer och värderingar speglas i upp-teckningsmaterialet, t.ex. i gåtupp-teckningarna (Frykman/Löfgren 1991: 268 f., se även Palmenfelt 1994). Jochum Stattin har fokuserat på människors rädslor i olika situationer. Rubriken "Från gastkramning till gatuvåld" (1990) visar att hans analys omfattar såväl bondesamhällets som nutidssamhällets rädslor.

Intresset för sinnena bottenar även i ett ökat intresse för kroppsligheten. Impulserna från Mary Douglas "Purity and Danger" (1966) implementerades i svensk etnologi av Jonas Frykman i hans doktors-avhandling (1977), men spelades framför allt ut i "Den kultiverade människan" (1979). Sinnena nämns inte vid namn, men syn- och luktintrycken beskrivs, både renhetens positiva och smutsens och ut-söndringarnas negativa.

Även om Mary Douglas strukturalistiska tolkningar numera övergetts av svens-

ka etnologer har intresset för kroppsligheten inte minskat. Stockholmsetnologen Ove Ronström, som skrivit en avhandling om dansande och musicerande jugoslaver i Stockholm, framhåller att dans och musik verkar genom många kanaler: "synintryck från aktörens rörelse i tid och rum; ljud som produceras av instrument och kroppar i rörelse; lukter som härrör från fysiska aktiviteter; känselintryck, fysiska (som uppstår genom kontakt med instrument, kläder, rum, människor och den egna kroppen) såväl som psykiska (närhet, empati etc." (Ronström 1992:28). Ella Johansson har i sin täta beskrivning av norrländskt skogsarbete framhållit hur trångt, kallt, dragigt, hett, fuktigt, snuskigt, men också trivsamt det kunde vara i skogshuggarkojornas intima sfär (Johansson 1994:108 ff.). Men lundaforskarna har också sökt att själva tränga in i främmande miljöer. Lynn Åkesson har rentav utsatt sig för sinnesaffekter i en obduktionssal, redovisade i en bok med den talande titeln "Kroppens tid" (Åkesson 1996).

Också i etnologiutbildningen har medvetandet om sinnen och sinnlighetens betydelse tränats i en kurs rubricerad "Sinnenas rike". På grundnivå tränas observationsförmågan på nytt i undervisningen. Kursledaren Per-Markku Ristilampi menar att detta avsevärt förbättrat studenternas förmåga att beskriva och dokumentera verkligheten.

*

En sinnlighetsmedveten etnologi får inte enbart stanna vid de yttre sinnesintrycken eller deras avtryck i de historiska källorna. Den måste också nalkas empatins djupdimension. Man kan inte förstå andras glädjeuttryck, ängslan eller lidande utan empati. Det är inte bara en förutsättning för läkarens, vårdpersonalens, sjuksköterskans och kuratorns verksamhet utan även för etnologens, om hon eller han

menar allvar med att vilja studera människan som kulturvarelse. Ove Ronström nämner ordet parentetiskt i sin avhandling och Jonas Frykman snuddar vid det i ett samtal med Lena Gerholm om etnologin (Ronström 1992:28; Gerholm 1993:224).

Empati förutsätter ett forskarjag med ett känsleregister av samma slag som hos de människor han studerar. Det är endast genom vårt personliga intellekt och de impulser detta ger oss som vi kan uttala oss om något utanför oss själva.

Empati förutsätter engagemang. Empati syftar till förståelse och berör därmed en dimension bakom de registrerbara yttringarna och faktakunskaperna. Empati är å andra sidan något helt annat än oprövbar självreflexivitet. Den som vill nå empati måste också lämna den raljanta attityden, det lekfulla förakt som inte sällan präglar etnologens uttalanden om "dom andra", vilka de än är. Men det innebär å andra sidan inte ett uppgivande av den professionella distansen, yrkesrollen. Informanten vill inte bara själv bli tagen på allvar utan vill även behålla respekten för etnologen som studerar honom, likaväl som för läkaren eller sjuksköterskan i en vårdssituation. Att en forskare kan ha svårt att kamouflera sin egen attityd till dem han beskriver är en sak, men att empatin förleder henne eller honom till att göra en avhandling till en partsinlaga är en annan. Frågan är inte akademisk utan har fört den etnologiska forskningen ut i samhällsdebattens hetluft vid ett par tillfällen under det senaste året. I båda fallen har det gällt avhandlingar som behandlat avvikande samhällsgrupper. Däremot har svenska etnologer veterligen inte beskyllts för rasistiska synpunkter av det slag som florerade i Tredje Riket. Kanske är detta även förklaringen till att man knappast diskuterat empatins negativa konsekvenser i svensk etnologi.

*

En god början att lära sig empati i den etnologiska yrkesrollen kan vara att söka de situationer som är starkast känslomässigt laddade. Det kan vara att pejla människors barndom, att fokusera på gränser – människors möten och skilsmässor – eller på livsvägens övergångar, kriser, "omvändelser", katastrofer och fredliga kamper på en arena. Men det kan också gälla centrala livsbegrepp som äran/ärelösheten i gången tid, hederligheten/ohederligheten i våra dagar, eller att studera de personliga förebildernas – om man så vill idolernas – roll både i gången tid och på en rockkonsert eller i bildtapeterna i tonårsrummet i våra dagar. Det finns också andra situationer: när vi griper till poesi i stället för prosa, när vi äter tillsammans i festligt lag, sjunger tillsammans, ber tillsammans eller gör någonting tillsammans av lust och fri vilja.

*

Barockens glassnidare ägnade sig ingalunda enbart åt att avbilda de fem sinnen och det etnologiska studiefältet rymmer förvisso mer än sinnlighet. Att sinnlighetsdimensionen här lyfts fram har skett i avsikt att ge en antydning om möjligheten att göra etnologin ännu mänskligare och rikare utan att den för den skull förvandlas till en tyckandets och smakandets vetenskap eller till psykologi. Även när vi skriver om smak, är det smakens yttringar vi analyserar. Vi engagerar oss därigenom på en gång i det flyktigt tidsbundna och i det evigt mänskliga.

Litteratur

- Boesen, Gudmund 1956: Nogle bøger om glas. *Fortid og Nutid XIX. Bind.*
 Bringéus, Nils-Arvid 1968: Det etnologiska perspektivet. *Rig.*
 Bringéus, Nils-Arvid 1969: Caritas Romana och de bevingade dygderna. *Rig.*
 Bringéus, Nils-Arvid 1978: *Livets högtider.* LT:s förlag, Sthlm.
 Bringéus, Nils-Arvid 1979: Bitte keine Feier, oder Das Fest

- als Trauma. *Hessische Blätter für Volks- und Kulturforschung*, Band 7/8 1978.
- Bringéus, Nils-Arvid 1985: Coquinaria eller om kokkonsten. *Kulturen*.
- Bringéus, Nils-Arvid 1987 a: *Livets högtider*. LT:s förlag. Sthlm.
- Bringéus, Nils-Arvid 1987 b: Mat och makt. I: A. Salomonsson (red.) *Mera än mat*. Carlssons. Sthlm.
- Bringéus, Nils-Arvid 1990: Människan och föremålen. I: Alf Arvidsson m.fl. (red.) *Människor & föremål*. Sthlm.
- Bringéus Nils-Arvid 1995 a: Den gudfruktiga tjänstepigan. En idealtyp för personlig fromhet? *Religion och Bibel* LIV. Nathan Söderblom-sällskapets årsbok.
- Bringéus, Nils-Arvid 1995 b: *Skånska kistebrev*.
- Cederlund, Johan 1990: *Ritmästarna vid Lunds universitet*.
- Comenius Joh. Amos 1775: *Orbis sensualium pictus ... förbättrad Uplaga*. Sthlm.
- Douglas, Mary 1966: *Purity and Danger*.
- Eller, Povl 1974: Borgerne og billedkunsten. Uddrag af Helsingørs skifteprotokoller 1621–1660. *Fra Frederiksborg Amt. Årbok 1974*.
- Erixon, Sigurd 1937: Hälsinglands bygdemåleri. *Svenska Kulturbilder. Ny följd del VII*.
- Frykman, Jonas 1977: *Horan i bondesamhället*. Lund.
- Frykman, Jonas – Löfgren, Orvar 1979: *Den kultiverade människan*. Liber. Lund.
- Frykman, Jonas – Löfgren, Orvar 1991: *Svenska vanor och ovanor*. Natur och Kultur. Sthlm.
- Gerholm, Lena 1993: *Etnologiska visioner*. Carlssons. Sthlm.
- Gustafsson, Berndt 1956: *Manligt, kvinnligt, kyrkligt*. Sthlm.
- Hansson, Stina 1991: *Ett språk för själen. Litterära former i den svenska andaktslitteraturen 1650–1720*. Göteborg.
- Hernfjäll, Viola 1995: Blandväsen som kontrastmotiv. *Iconographisk post 1995:1*.
- Johansson, Ella 1994: *Skogarnas fria söner. Maskulinitet och modernitet i norrländskt skogsarbete*. Nordiska museet. Sthlm.
- Jørgensen, Marie-Louise 1994: Et billede af følelsen. I: Helena Edgren (red.) *Bild och känsla från antik till nyantik. Picta nr 3*, Åbo.
- Kjellberg, Sven T. 1954: Europeiskt glas. *Kulturens årsbok 1953*.
- Klein, Barbro 1990: Transkribering är en analytisk akt. *Rig 73*.
- Lennartsson, Rebecka 1994: *Syner på gråt från 1700-talet till vår tid*. Stencilerad C-uppsats, Etnologiska institutionen, Uppsala.
- Lindgren, Mereth 1983: *Att lära och att pryda. Om efterreformatoriska kyrkmålningar i Sverige cirka 1530–1630*. Sthlm.
- Lindgårde, Valborg 1996: *Jesu Christi Pijnos Historia Rym- wijs betrachtad. Svenska passionsdikter under 1600- och 1700-talet*. Lund.
- Londos, Eva 1993: *Uppåt väggarna i svenska hem. En etnologisk studie av bildbruk*. Sthlm.
- Nordenfalk, Carl 1985 a: The Five Senses in Flemish art before 1600. *Netherlandish Manierism. Papers given at a symposium in Nationalmuseum Stockholm, September 21–22, 1984*. Nationalmuseum, Stockholm.
- Nordenfalk, Carl 1985 b: The five senses in late medieval and renaissance art. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* vol. 48.
- Nordström, Ingrid 1996: *Identitet i Glasriket*. Carlssons, Sthlm.
- Palmenfelt, Ulf 1994: *Farmors fräckisar. Osedliga och fräcka historier från då och nu*. Carlssons. Sthlm.
- Pigler, Andor 1956: *Barocktemen II*. Budapest.
- Ronström, Ove 1992: *Att gestalta ett ursprung. En musiketnologisk studie av dansande och musicerande bland jugoslaverna i Stockholm*. Sthlm.
- Schlee, Ernst 1959: Der Glasschneider Paul Schindler und einige nordische Gläser des 17. Jahrhunderts. *Festschrift für Erich Meyer zum sechzigsten Geburtstag 29. Oktober 1957*.
- Schlee, Ernst (Hrsg.) 1965: *Gottorfer Kultur im Jahrhunderts der Universitätsgründung*.
- Sjöbring, Pehr 1993: *Från Bringebäck till Fyris. Anteckningar ur min lefnad utgifna och kommenterade av Inger och Bengt Hägglund*. Växjö.
- Stattin, Jochum 1990: *Från gastkrämning till gatuvåld*. Carlssons. Sthlm.
- Svensson, Sigfrid 1958: "Det lillas betydelse i kulturens tjänst." *Skånes Hembygdsförenings årsbok*.
- Svensson, Ingemar 1968: *Hälsingemålningar*. LT. Sthlm.
- Svärdström 1936: Hälsingemålningar från drottning Kristinas dagar. *Fataburen*.
- Svärdström, Svante 1953: Bibel på väv och mur. En norrländsk målarskola under stormaktstiden. *Fataburen*.
- Valeri, Renée 1996: Mitteleuropäische Einflüsse auf die Nahrung in Schweden. I: Ruth E. Mohrmann & Günter Wiegmann, *Nahrung und Tischkultur im Hanseraum*. Beiträge zur Volksleben in Nordwestdeutschland, No 93, Waxmann Verlag, Münster.
- Wigström, Eva 1891: Allmogeseder i Rönnebärgs härad i Skåne på 1840-talet. *Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmälen och svenskt folklied VIII. 2*.
- Vinge, Louise 1975: *The Five Senses. Studies in a Literary Tradition*. Lund.
- Åkesson, Lynn 1996: Döda kroppars sällskap. I: Lundin, S./ Åkesson, L. "Kroppens tid". Sthlm.

SUMMARY

On Sensory Symbols, Sensory Training, and a Sensorily Aware Ethnology

The Museum of Cultural History in Lund has four engraved glass plates depicting four of the senses. The woman who symbolizes hearing is playing a lute; Tactus, or feeling, is holding a bird in her outstretched hand; Odoratus is smelling a spray from a flower-basket. Gustus, or taste, is holding a knife in her hand, ready to peel the fruit in an urn, figs 1–4. The glass plates were engraved by the German engraver Poul Schindler, who was employed by King Frederik III of Denmark from 1661 until his death in 1689. Schindler copied the motifs from a series of copperplates from the 1560s by Abraham de Bruyn, which also includes Visus, sight, looking at herself in a hand mirror, figs 5–9.

The classical senses were thus revived in the Renaissance and baroque eras, but at the same time they were associated with biblical narratives. The monkey, for example, became the symbol of taste because of his predilection for apples, which in turn led to associations with the fall of man in the Garden of Eden. Depictions of the senses with these motifs are known from a mural from 1645 in northern Sweden, of which fig. 10 is an example.

Through their partial nudity, the representations of the senses can lead our thoughts to Eros, earthly love, but as semi-supernatural beings they can also convey something supersensual, transcendental. The depictions of the five senses teach us that we need practice to make us responsive to visual impressions, to develop our hearing and sense of smell, to make our hands sensitive to touch, and to refine our palates. The senses can register both positive and negative impressions; these contrasts may serve an educational purpose, as in Amos Comenius' *Orbis sensualium pictus*.

The church was highly aware of the significance of the senses and of sensory training, both in the Middle Ages and in the Counter-Reformation, as well as in the later practice of the Lutheran church. In academic teaching, too, there was awareness of the importance of training both body and soul.

The concrete symbols of the senses gradually disappeared, but out of feeling there emerged feelings,

emotions, which acquired greater importance in the middle of the rational eighteenth century. When neology lost its influence in theology and romanticism replaced rationalism, people began once again to speak of the importance of the senses. "The Senses", which had formerly appeared in both classical and biblical guises, are now seen in the form of real living young girls, dressed in native folk costumes. With the breakthrough of national romanticism, people collected all the "stored sensuality" that was found in vernacular architecture and domestic furnishings, in household implements and costumes. It was with the senses that Artur Hazelius taught city dwellers and foreigners to experience Swedish folk culture in all its great diversity and beauty.

It is only by fieldwork that a researcher can acquire wholly adequate sensory impressions of the *Sitz im Leben* of human actions. Yet Auditus was given priority over Visus. In contrast, the museums rely on Visus, but they have militated against Tactus, since the exhibits may not be touched.

A sensorily aware ethnology must focus on man as a complete being. It is through people that things take on their sensual dimension. As examples of research areas which are closely associated with sensuality, the author cites annual and life-cycle festivals, foodways, and picturelore, with the emphasis on the messages of pictures. Folklore likewise reveals our sensuality. The interest in the senses is ultimately based on an increased interest in corporeality. Yet a sensorily aware ethnology should not just stop at external sensory impressions; it should also approach the deep dimension of empathy. Empathy aims at understanding. The highlighting of the sensory dimension is deliberately intended to give a hint of the possibility of making ethnology even more human, even richer, without transforming it into a science of opinions and tastes. Even when we write about taste, we are analysing the expressions of taste. We are thereby simultaneously concerned with fleeting fashions and eternal human nature.

Translation: Alan Crozier